

**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Олександр Сергійович Токовенко

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри політології, декан факультету
суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: tokovenko_os@ukr.net,

Олексій Анатолійович Третяк

Доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології факультету
суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, 49010, Україна

E-mail: alexsir25@ukr.net,

Oleksander Sergiiovich Tokovenko

Doctor of Sciences (Philosophy), Professor,
Professor of Political Science Department, Dean of
the Faculty of Social Sciences and
International Relations,

Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina Ave., 72, Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-2205>

Oleksii Anatoliiovych Tretyak

Doctor of Political Sciences, Professor,
Head of the Department of Political Science, Faculty
of Social Sciences and International Relations,

Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarina Ave., Dnipro, 49010,

Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2536-0611>

УДК 321.01:167.3

**ОПТИМАЛЬНА ПОЛІТОЛОГІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ:
ВІДПОВІДЬ З ПОЗИЦІЙ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО СИНТЕЗУ**

Received 12 March 2022; revised 05 April 2022; accepted 10 May 2022

DOI: 10.15421/342213

Анотація

Стаття присвячена встановленню сучасного методологічного рівня розкриття дослідної політологічної предметності та логіки тлумачення міждисциплінарних зв'язків. Мета дослідження – визначення оптимальної політологічної методології з урахуванням позицій міждисциплінарного синтезу. Охарактеризовано постмодерністські методологічні уявлення щодо цілісної суспільної свідомості та підкреслення ними необхідності раціонально-критичного переосмислення основних позитивістських положень. Було підкреслено, що нелінійність політичного процесу, на яку звертає парадигма синергетики, дає змогу побачити сутність таких явищ, як перехід до нової якості, особливості політико-інституційних взаємодій за межами системного контуру передбачення раніше непередбачуваних подій. Проаналізовано нові орієнтири політичного пізнання та уникнення екстремальності наукових положень, запобігання профанації методів, захопленню синергетичною «фразеологією», довільному застосуванню метафори. Розкрито значення класичного детермінізму, яке втрачає чинність в рамках дослідження сучасного суспільства, яке стоїть перед загрозами соціальних, техногенних та природних катастроф. З'ясовано поняття «парадигмального синтезу», яке вимагає усвідомлення евристичного потенціалу всіх наявних або поширених політологічних дослідних парадигм. Розкрито, що набуття якісно нових наукових результатів, пов'язане швидше з еволюцією, ніж революцією в наукових політологічних дослідженнях. Доведено, що постмодерністська природа оптимальної політологічної методології вимагає формування певного тематичного порядку денного і визнання всіма учасниками політичних процесів актуальності тих, чи інших висловлювань (в залежності від типу дискурсу, в якому відбувається обговорення). Встановлено, що символізація політичного процесу може стати ключовим аспектом інтерпретації наукової істини. Припущено, що в процесі обрання оптимальної методології ключовим є наявність в політичній науці самостійного дискурсивного середовища щодо істинності політологічних наукових положень, а також експертиза щодо результатів наукових досліджень на різних етапах і рівнях наукової діяльності. Встановлено, що слід брати до уваги обережність у постулюванні певних викликів та можливості зміни політичних обставин, які стали причиною тих чи інших рекомендацій. Зроблено висновок, що політичний аналіз у

буденному розумінні виступає частиною особистісного досвіду та практичної прикладної діяльності з прогнозування їх оцінки без застосування методів діагностики громадської експертної думки.

Ключові слова: оптимальна методологія, політологічна предметність, синергетична теорія, ліберальна теорія, постмодерна методологія, дослідна парадигма.

**Optimal political science methodology:
an answer from the standpoint of interdisciplinary synthesis**

Abstract

The article is dedicated to the establishment of the modern methodological level of the disclosure of research political science objectivity and the logic of interpretation of interdisciplinary connections. The purpose of the research is to determine the optimal political methodology, taking into account the positions of interdisciplinary synthesis. The postmodern methodological ideas regarding integral social consciousness and their emphasis on the need for a rational-critical rethinking of the main positivist provisions are characterized. It was emphasized that the non-linearity of the political process, to which the paradigm of synergy refers, makes it possible to see the essence of such phenomena as the transition to a new quality, the peculiarities of political-institutional interactions outside the system contour of predicting previously unpredictable events. New orientations of political knowledge and avoidance of extreme scientific positions, prevention of profanation of methods, fascination with synergistic "phraseology" by arbitrarily applying metaphors are analyzed. The meaning of classical determinism, which loses its validity in the framework of the study of modern society, which faces the threats of social, man-made and natural disasters, is revealed. The concept of "paradigmatic synthesis" is clarified, which requires awareness of the heuristic potential of all existing or widespread political science research paradigms. It is revealed that the acquisition of qualitatively new scientific results is related to evolution rather than revolution in scientific political research. It is proven that the postmodern nature of the optimal political methodology requires the formation of a specific thematic agenda and the recognition by all participants of political processes of the relevance of certain statements (depending on the type of discourse in which the discussion takes place). It is established that the symbolization of the political process can become a key aspect of the interpretation of scientific truth. It is assumed that in the process of choosing the optimal methodology, the presence of an independent discursive environment in political science regarding the truth of political scientific statements, as well as expertise regarding the results of scientific research at various stages and levels of scientific activity, is key. It has been established that caution should be taken into account in postulating certain challenges and the possibility of changing political circumstances that have become the cause of certain recommendations. It was concluded that political analysis in the ordinary sense is a part of personal experience and practical applied activity for forecasting their assessment without applying diagnostic methods of public expert opinion.

Keywords: optimal methodology, political object sphere, synergetic theory, liberal theory, postmodern methodology, research paradigm.

Постановка проблеми.

Поняттєво-категорійний апарат парадигми та методології дослідження є взаємопов'язаними явищами організації дослідного процесу. Парадигмальний рівень осмислення предметів політологічного дослідження відзначається широким охопленням суміжних сфер. При цьому дослідники на методологічному рівні іноді настільки «захоплюються» предметом, що не звертають увагу на міждисциплінарні зв'язки.

Питання щодо можливостей застосування до аналізу політичної реальності концептуального апарату сучасної методології політичної науки має свою попередню історію. Певний час тому на сторінках зарубіжних

та частково вітчизняних наукових часописів мала місце дискусія щодо доцільності застосування неопозитивістських норм та принципів до політичної науки. Насамперед викликали певний скептицизм намагання політичних дослідників побудувати автентичну «теорію політичного процесу». Гнучка міжпредметність та синтетична парадигмальність як ознаки оптимальної політологічної методології, натомість, покликані вибудувати міждисциплінарні та міжконтекстні зв'язки.

Аналіз публікацій.

Ідеї максимально придатної для конкретного предметного поля методології та обставини її вибору в суспільних і гуманітарних науках розробляють провідні вітчизняні та за-

рубіжні вчені. В.Вершина приділяє увагу викликам для людини в контексті соціокультурні трансформації сучасності [Вершина 2022], К.Барбашина розглядає синергетичний підхід як інструмент дослідження міждержавних відносин [Барбашина 2021], З.Макаров аналізує об'єктивні та суб'єктивні передумови раціональності і випадковості у динаміці наукового пізнання [Макаров 2013], Ю.Мелков вивчає становлення людини як суб'єкта пізнання за доби класичної науки [Мелков 2014], О.Раздіна розкриває специфіку суб'єкта пізнання політичних відносин на тлі гносеологічних особливостей отримання соціополітичного знання [Раздіна 2007], І.Алекс-Ассенсо зосереджує фокус уваги на навчанні навичкам критичного аналізу [Alex-Assensoh 2008], Дж.Е.Трент висуває питання чи повинна політична наука бути більш актуальною? [Trent 2011]. Поряд з цим існує потреба розкриття власне політологічних ознак оптимальності науково-дослідної методології.

Метою статті є визначення оптимальної політологічної методології з урахуванням позицій міждисциплінарного синтезу. Завданням статті є ідентифікація наукових методологій для предметного поля сучасної політичної науки.

Основний зміст.

Модерністські уявлення щодо цілісної суспільної свідомості лише підкреслюють необхідність раціонально-критичного переосмислення основних позитивістських положень, які покладаються в основу багатьох синтезованих суспільних дисциплін. Н. Спиця справедливо вказує, що «соціальна дійсність являє собою єдність матеріального й ідеального, отже, виділяють дві основні парадигми: ідеалістичну і матеріалістичну. В контексті ідеалістичної парадигми вважається, що провідну роль у суспільстві грає духовний початок, а суспільна свідомість первинна щодо суспільного буття» [Спиця 2007].

Прикладом прориву в суспільних науках є потенціал синергетичної парадигми для виокремлення нестандартних наукових проблем політичної науки. Нелінійність політичного процесу, на яку звертає парадигма синергетики, дає змогу побачити сутність таких

явищ, як перехід до нової якості, особливості політико-інституційних взаємодій за межами системного контуру передбачення раніше непередбачуваних подій, які не можна зафіксувати на основі позитивістського емпіричного дослідного апарату.

З точки зору сучасної філософії пізнання, синергетика – це наука [точніше кажучи, неінституалізований дисперсно-мережний рух у науці] про буття, яке «стає», про саме становлення, його механізми і їх уявлення. Розглядаючи нові орієнтири політичного пізнання, важливо уникнути крайності, тобто не профанувати синергетичні методи, не захоплюватися модною синергетичною «фразеологією», довільно застосовуючи метафори. Необхідно, залишаючись на позиціях конкретної політичної науки, використовувати евристичний трансдисциплінарний потенціал синергетики як технологію побудови теоретичних універсалій, реалізовану в практичній дослідній діяльності.

Поняття й категорії синергетики формують особливу «парадигмальну мову», яка, з одного боку, протистоїть системній програмі політологічних досліджень і системному політичному світобаченню. З іншого боку, синергетика спонукає політологів звернути увагу на факти, які раніше перебували за межами фокусу уваги дослідників: інкрементальні політичні зміни, незначні коливання політичного середовища, не пов'язані з лінійною перспективою послідовності подій.

Одним з синергетичних понять, яке може бути застосоване на предметному полі сучасної політичної науки, є поняття «точки біфуркації». Настанови класичного позитивного детермінізму втрачають чинність щодо сучасного суспільства, яке стоїть перед загрозами соціальних, техногенних та природних катастроф. Якщо гранично спрощувати, то як точку біфуркації політичної системи України можна сприймати політичні події в Україні 2004-2005 або 2013-2014 років, коли не було зрозуміло, яким шляхом буде здійснюватися її розвиток. Таким чином, синергетична парадигма надає альтернативний погляд на визначення політичних явищ. При цілеспрямованому впливі на політичну систему ззовні, згідно

з уявленнями класичного детермінізму, вона має прогнозовану поведінку. Згідно з синергетичним поглядом на пізнання політичних явищ, кандидат на посаду у виборчому процесі, який має лише 30% необхідних для перемоги на виборах ресурсів, може мати реальні шанси на перемогу, у той час як «лінійне» дослідження передбачає лише результат, пропозиційний його фактичному внеску.

Викликає увагу проблема політичної системи як самоорганізованої системи. Синергетична парадигма породжує уявлення про нові якості системи, про її нові виміри, які не пов'язані з функціональністю суспільної макросистеми. Це породжує, у свою чергу, ланцюгову реакцію «денормативізації» причин та наслідків змагальної політики. Для синергетичної парадигми реально не існує розуміння циклів «входу» і «виходу», «нормального» так «кризового» функціонування політичної системи. Її перетворення пов'язані передусім з випадковостями та зростанням ентропії, які можна пояснити з еволюційної точки зору [Токовенко 2011].

Опис подальшого розвитку співвідношення визначення оптимальних парадигмальних підходів, методології та предмету політологічного дослідження пов'язане з поняттям «парадигмального синтезу», який вимагає усвідомлення евристичного потенціалу всіх наявних або поширених політологічних дослідних парадигм. Алгоритм «парадигмального синтезу» полягає в 1) епістемологічній оцінці проблеми дослідження, 2) парадигмальному виборі, 3) визначенні предмету та 4) доборі методології. При цьому на всіх етапах можливий «зворотній відлік» та зміна вектору.

У цьому випадку природа науково-методологічної істини пов'язується з можливістю досягнення згоди між науковими спільнотами, а також набуття якісно нових революційних наукових результатів, пов'язаних з еволюцією, скоріше з еволюцією, ніж революцією у наукових дослідженнях. В практичному плані постмодерністська природа політичної дослідної істини вимагає формування певного тематичного порядку денного і визнання всіма учасниками політичних процесів актуальності тих, чи інших висловлювань [в залеж-

ності від типу дискурсу, в якому відбувається обговорення]. Наявність стрімкого розвитку інформаційних технологій висуває нові виклики до вимог достовірності і новизни наукової інформації.

Парадигмальний синтез можливий лише на основі високої культури мислення та проходження дослідником всіх попередніх підготовчих етапів наукової пропедевтики та політико-філософської рефлексії. Наступним кроком є побудова політичних таксономій [Driver, Kyle, Leonard 2008]

Пошук новизни у дослідженні політичного процесу може бути замінений оригінальністю та неординарністю висловлювань, що часто видно у рекламних політичних кампаніях. Іноді символізація політичного процесу може стати ключовим аспектом інтерпретації істини. Тому напрямком подальшого розвитку оптимальної політологічної методології є включення інтелекту до процесу набуття нових знань про політичний світ, зокрема, і про форми політичної участі [Trent 2010].

Поширення нових постмодерністських поглядів на наукову істину та заперечення «безсумнівних» орієнтирів науковості, висуває перед політологічною методологією низку завдань, серед яких ключовими є наявність в політичній науці самостійного дискурсивного середовища щодо істинності політологічних наукових положень, а також експертиза щодо результатів наукових досліджень на різних етапах і рівнях наукової діяльності.

Внутрішня критика парадигмальних заasad політологічного дослідження на сучасному етапі прагне запобігти умоглядності та непрозорості методологічних принципів, віддаленості від емпіричної реальності, неможливості практичного застосування методологічних настанов. Однак слід брати до уваги обережність у постулюванні певних викликів та можливості зміни емпіричних політичних обставини, які стали причиною тих чи інших рекомендацій.

На прикладі ліберальної дослідної парадигми можна побачити, що поняття «сталого демократії» стало відповіддю на багаточисельні модифікації авторитарного та тоталітарного політичного управління, які отри-

мали наративну або риторичну оболонку у вигляді концептів «керованої демократії», «національної», «особливої демократії». У ціннісному плані ліберальна парадигма – це парадигмальна рамка успіху демократії та її спроможності у мінливих умовах глобальних змін.

Позаідеологічний зміст сучасного лібералізму проявляється не лише у його безсторонності у процесах відстоювання прав людини, але також через його універсальність та придатність до різних історичних і національних контекстів. Політологічна методологія лібералізму є глобальним підходом до політичної самоорганізації суспільства, в якому основне право на прийняття рішень належить окремим раціонально мислячим індивідам і народу в цілому, не зважаючи на наявність багатопартійного делегативного механізму. Саме тому політична істина лібералізму спирається на якнайширшу легітимність. Згідно з Дж. Кекесом, який розкриває засадничі цінності лібералізму за сучасних умов, «лібералізм виходить поза межі національних кордонів та історичних періодів, здобуваючи прихильників серед людей різних мов, релігій і класів, та надаючи надію на краще майбутнє не тільки мешканцям західних країн, а й багатьом людям в усьому світі. Отож малоімовірно, що він формувався внаслідок якогось одного історичного впливу, який можна було б легко визначити. Економічні, інтелектуальні, політичні та суспільні чинники повинні були поєднуватися, щоб забезпечити зростання його впливу» [Кекес 2009].

Як вже зазначалося, прикладом парадигми як чиннику формулювання світогляду й обрання оптимальних методів є ліберальна парадигма. Вона, з одного боку, ніби звільняє дослідника-політолога від владно орієнтованого світоглядного погляду та ціннісного підпорядкування державності. З іншого боку, вона нав'язує імперативність захисту прав індивіда за будь-яку ціну, що також є ціннісними обмеженням безсторонності дослідника.

Дискусія щодо універсальності та поширеності ліберальних цінностей та їх практичної реалізації є одним з ключових чинників розвитку настанов ліберальної теорії у контек-

сті політичної істини. Якщо позитивно-марксистським чином визнати практику критерієм істини, то реалізація ліберальних цінностей є досить контроверсійною. Однак, універсальна можливість реалізації ліберальних цінностей та побудови суспільства демократії завжди є альтернативою для кожної з держав сучасного світу. Представник ліберальної теорії доречно зазначає, що «взаємозалежність між автономією і засадничими ліберальними цінностями відразу ж посилює лібералізм, водночас роблячи його уразливішим для фундаментальної критики. Посилення відбувається тому, що, якщо один із цих істотних складників є добре обґрунтованим (defended), логіка змушує, щоб інші складники, пов'язані з ним, були також прийнятними. Але чинне також і протилежне: успішна критика кожного із суттєвих складників схиляє до того, щоб поставити під сумнів інші істотні складники, залежні від того, який зазнав критики. Тому лібералізм слід розглядати як когерентний світогляд, виправдання чи критика якого навряд чи можуть бути почастинами (piecemeal), адже будь-який аргумент, здатний підтримати чи спростувати певну частину, має тенденцію поширитися на все ціле» [Кекес 2009].

Властивості ліберального світу формують суспільство як сприятливе середовище для засвоєння, поширення і самовідтворення ліберальних цінностей на основі оцінки й діяльності громадян, а не через діяльність держави, чи уряду, який прагне реалізувати певні умоглядні ідейні настанови. «Зауваження полягає в тому, що лібералізм є загальним світоглядом, який не єдине своїх прихильників тісніше, ніж це здатні робити консерватизм, соціалізм, християнство, демократія, фемінізм чи раціоналізм. Прихильність до будь-якого із таких загальних світоглядів дає спосіб мислення, спрямування для симпатій, схильність бачити речі у певному світлі. Безумовно, джерелом цих настанов [attitudes] є суттєві складники загального світогляду. Але самі ці складники є відкритими для різних інтерпретацій, і люди, що дотримуються їх, переважно розходяться як щодо прийнятності тих чи тих інтерпретацій, так і щодо їхньої важливості. Тому не слід очікувати, що запропонована тут

інтерпретація лібералізму задовольнить кожного, кого можна віднести до лібералів. Ця свобода вважати правильною (fit) будь-яку з інтерпретацій є наслідком особливостей предмету, а не вадою інтерпретації як такої», вважає А.Б'юкенен [Buchanan 2009].

До вхідних параметрів прогнозування еволюції політичної сфери належить парадигмальний вимір політичного прогнозування. Він включає не лише світоглядні й ціннісні імперативи та детермінанти, але й передусім фокусує увагу на реалістичності предмету політичного дослідження. Вирішення наукових завдань в рамках пояснювальної спроможності сучасних політологічних дисциплін, здатність ставити реальні завдання є ключовими аспектами успіху для політологічних розробок у сучасному світі. Згідно із О.Заздравною, «аналіз змістовної сторони ідеології, аж до звернення до її архетипу, приводить до висновку, що поява цього соціокультурного феномену пов'язана зі спробами розв'язання конфліктної ситуації в лоні міфологічної свідомості, де закладаються основи теоретичної рефлексії відносно невідповідності сущого і належного. Соціальна утопія виступає первісною формою ідеології з того моменту, коли співставлення минулого і сучасного дає можливість вичленити необхідні і минулі елементи соціального буття, прогнозувати еволю-

ційний процес. Поєднання ретроспективної і перспективної орієнтації у соціальній утопії робить реальне і мислиме в рівній мірі вартим теоретичної рефлексії» [Заздравнова 2000].

Висновки.

Класична гносеологічна парадигма визначала не лише пошук фактів та емпіричних свідчень, придатних для досягнення з наявною свідомістю людини, але також забезпечувала можливості визначення оптимального політичного буття, його рисами ставали окремі можливості для реалізації людини, нормативність класичного політичного пізнання визначалася не лише станом сприйняття навколишньої дійсності, але й можливістю суб'єкта пізнання прогнозувати майбутнє на основі причинно-наслідкових зв'язків та логічних умовиводів.

Звідси, політичний аналіз у буденному розумінні виступає частиною особистісного досвіду та практичної прикладної діяльності з прогнозування їх оцінки без методів діагностики громадської експертної думки. Буденне політичне пізнання також погано співвідноситься із рамками сцієнтизму і стандартами науковості, у зв'язку з цим набуває поняття політичної істини як сторонньої та вірогідної, відносно основних парадигм та завдань розвитку суспільства, які не завжди можуть бути сприйняті громадянами.

Бібліографічні посилання

- Alex-Assensoh, Y.M. (2008). Teaching Critical Analysis Skills with Analysis Briefs: What They are and How They Work. *PS: Political Science & Politics*, 41, 189-192.
- Buchanan, A. (2004) Political Liberalism and Social Epistemology. *Philosophy & Public Affairs*, 32(2), 95-130.
- Driver, D., Kyle, J., Leonard L. (2008). Student Learning Identities: Developing a Learning Taxonomy for the Political Science Classroom. *Journal of Political Science. Education* 4, 1, 61-85.
- Trent, J.E. (2010). *Political Science: Out of Step with the World? Empirical Evidence and Commentary*. Paper prepared for the 21 st. International Political Science Association World Congress, Santiago, Chile, July, 2009.
- Trent, J.E. (2011). Should Political Science Be More Relevant? An Empirical and Critical Analysis of the Discipline. *European Political Science*, 10, 191-209.
- Барбашина, К. (2021). Синергетичний підхід як інструмент дослідження міждержавних відносин. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 13(2), 49-55.
- Вершина, В. (2022). Соціокультурні трансформації сучасності: виклики для людини. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, 13(2), 18-25.
- Заздравнова, О.І. (2000). Ціннісне знання і етичні системи в ідеології. *Наукові записки Харківського військового університету*, 6, 77-82.
- Кекес, Дж. Засадничі цінності лібералізму: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://liberalism.politzone.in.ua/articles.php?id=15> (дата звернення 22.01.2022).

- Макаров, З. (2013). Рациональність і випадковість у динаміці наукового пізнання: об'єктивні та суб'єктивні передумови. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*, 663-664, 72-78.
- Мелков, Ю.О. (2014). Становлення людини як суб'єкта пізнання за доби класичної науки. *Філософські проблеми гуманітарних наук*, 24, 38-43.
- Раздіна, О.В. (2007). Гносеологічні особливості отримання соціополітичного знання – до питання про специфіку суб'єкта пізнання політичних відносин. *Гуманітарний часопис*, 1, 63-71.
- Спиця, Н.В. (2007). Суспільство як самоорганізуюча система: методологія синергетичної парадигми. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 30. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2007_30_11 (дата звернення 22.01.2022).
- Токовенко, О.С. (2011). Еволюція політичної реальності: методологічні основи дослідження. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, 19-21(2), 85-89.

References

- Alex-Assensoh, Y.M. (2008). Teaching Critical Analysis Skills with Analysis Briefs: What They are and How They Work. *PS: Political Science & Politics*, 41, 189-192.
- Barbashyna, K. (2021). Synerhetychnyi pidkhid yak instrument doslidzhennia mizhderzhavnykh vidnosyn. [The synergistic approach as a tool for the study of interstate relations]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 13(2), 49-55. (in Ukrainian)
- Buchanan, A. (2004) Political Liberalism and Social Epistemology. *Philosophy & Public Affairs*. Vol. 32. No. 2 (Spring). 95-130.
- Driver D., Kyle J., Leonard L. (2008) Student Learning Identities: Developing a Learning Taxonomy for the Political Science Classroom. *Journal of Political Science. Education* 4, 1, 61-85.
- Kekes, Dzh. *Zasadnychi tsinnosti liberalizmu* [Basic values of liberalism]. Retrieved June 03, 2022 from <http://liberalism.politzone.in.ua/articles.php?id=15> (in Ukrainian)
- Makarov, Z. (2013). Ratsionalnist i vypadkovist u dynamitsi naukovooho piznannia: obiektyvni ta subiektyvni peredumovy. [Rationality and randomness in the dynamics of scientific knowledge: objective and subjective prerequisites]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Filosofia*, 663-664, 72-78. (in Ukrainian)
- Mielkov, Yu.O. (2014). Stanovlennia liudyny yak subiekta piznannia za doby klasychnoi nauky. [The formation of man as a subject of knowledge in the age of classical science]. *Filosofski problemy humanitarnykh nauk*, 24, 38-43. (in Ukrainian)
- Razdina, O.V. (2007). Hnoseolohichni osoblyvosti otrymannia sotsiopolitychnoho znannia – do pytannia pro spetsyfiku subiekta piznannia politychnykh vidnosyn. [Epistemological features of obtaining sociopolitical knowledge - to the question of the specificity of the subject of knowledge of political relations]. *Humanitarnyi chasopys*, 1, 63-71. (in Ukrainian)
- Spytsia, N.V. (2007). Suspilstvo yak samoorganizuiucha systema: metodolohiia synerhetychnoi paradyhmy. [Society as a self-organizing system: the methodology of the synergistic paradigm]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, 30. Retrieved June 03, 2022 from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2007_30_11. (in Ukrainian).
- Tokovenko, O.S. (2011). Evoliutsiia politychnoi realnosti: metodolohichni osnovy doslidzhennia. [Evolution of political reality: methodological foundations of research]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Filosofia. Sotsiolohiia. Politolohiia*, 19-21(2), 85-89. (in Ukrainian)
- Trent, J.E. (2010). *Political Science: Out of Step with the World? Empirical Evidence and Commentary*. Paper prepared for the 21 st International Political Science Association World Congress, Santiago, Chile, July, 2009.56.
- Trent, J.E. (2011). Should Political Science Be More Relevant? An Empirical and Critical Analysis of the Discipline. *European Political Science*, 10, 191-209.
- Vershyna, V. (2022). Sotsiokulturni transformatsii suchasnosti: vyklyky dlia liudyny. [Sociocultural transformations of modern times: challenges for man]. *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, 13(2), 18-25. (in Ukrainian)
- Zazdravnova O.I. (2000). Tsinnisne znannia i etychni systemy v ideolohii [Valuable knowledge and ethical systems in ideology]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho viiskovoho universytetu*, 6, 77-82. (in Ukrainian)